

Makale Türü: Araştırma

COVID-19 PANDEMİSİ: ÇALIŞMA MEKÂNLARININ KENTSEL VE MİMARİ ÖLÇEKTE DÖNÜŞÜMÜ

¹Esengül DANIŞAN

Özet

Sosyal mesafe ve izolasyonu zorunlu kılan COVID-19 pandemisi ile mevcut çalışma mekânları ve çalışma biçimleri değişime uğramış, bu değişiklik kent ölçeğinde ve mimari ölçekte birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Tarih içinde salgın hastalıklar, savaşlar, teknolojik gelişmeler, ekonomik koşullar gibi etkenler doğrultusunda çalışma mekânları da sosyo-mekânsal bir inşa sürecine tabi olmuşlar ve bu bağlamda evrilmişlerdir. Küreselleşme, iletişim ve bilgisayar teknolojileri, dijitalleşme ile beraber büyük bir değişimin kapısında duran çalışma mekânları, COVID-19 pandemisi ile bir zorunluluğa dönüşen uzaktan çalışma denemelerine tabi tutulmuş ve bu süreçte gelişen teknoloji ve dijitalleşme de test edilmiştir. Pandemi süreci hala devam ederken zorunluluğun sonucu ortaya çıkan bu değişimlerin, pandemi sonrasında da çalışma mekânlarını dönüştürmeye devam ettireceği iddia edilmiştir. Bu çalışma geçmişten günümüze çalışma mekânlarının değişimini, COVID-19 salgınında mevcut çalışma mekânlarında yapılan düzenlemeleri ve pandemi sonrasında çalışma mekânlarının kent ölçeğinde ve mimari ölçekte uğrayacağı muhtemel değişimleri tartışmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma mekânları, COVID-19, uzaktan çalışma, kent ölçeği, mimari ölçek.

COVID-19 Pandemic: Transformation of Workplaces on an Urban and Architectural Scale

Abstract

In response to the COVID-19 pandemic requiring social distancing and isolation, present workplaces and working styles have undergone several changes, and these changes brought with various discussions in urban and architectural scale. Throughout history, according to epidemics, wars, technological developments, economic conditions; workplaces have also been subjected to a socio-spatial construction process and evolved in this context. Working spaces being ready for the big change regarding globalization, communication and computer technologies, digitalization, have been forced to try remote work with the COVID-19 pandemic, and in this process, the developing technology and digitalization have also been tested. While the pandemic process is still ongoing, it has been claimed that these changes, which emerged as a result of necessity, will continue to transform working spaces after the pandemic. This study aimed to discuss the changes at the workplaces from past to present, the arrangements made in present workplaces during the COVID-19 pandemic, and the possible changes at the workplaces in the urban and architectural scale after the pandemic.

Keywords: Workplaces, COVID-19, remote work, urban and architectural scale.

¹ Dr., Şehir Plancısı, TEİAŞ Genel Müdürlüğü, esenguldanişan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4143-3104

GİRİŞ

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan SARS-CoV-2 virüsü bütün dünyayı etkisi altına alan küresel bir salgına dönüşürken, ulusal ve uluslararası boyutta ekonomik krizlere yol açmıştır. Sine ve David'in (2003) de savunduğu gibi insanlığın içinde bulunduğu savaş, doğal afet gibi şartların sadece gündelik hayatlarına değil çalışma hayatlarına ilişkin de köklü değişikliklere yol açtığını deneyimlenmiş; bu dönem sadece yeni iş kollarını ortaya çıkarmamış, pandemi koşullarına uygun olmayan iş kolları ortadan kalkarken, çalışma mekânları ve şartları da ciddi dönüşümler geçirmiştir. Diamond (2002: 15) Tüfek, Mikrop ve Çelik adlı zihin açıcı kitabında meseleyi bir adım öteye taşıyarak aslında çağdaş dünyanın fetihler, salgın hastalıklar ve soykırımlar yoluyla eşitlendiğinden ve bulaşıcı hastalıkların toplumlar, toplumların sosyal ve çalışma yaşamları üzerinde kalıcı etkiler bıraktığından bahsetmiştir.

Salgının önlenmesi amacıyla küresel çapta alınan tedbirler birçok iş yerinin geçici ya da kalıcı olarak kapanmasına yol açarken; pandemiye hazırlıklı, uzaktan çalışmaya uygun olanlar süreci daha iyi yönetebilmiştir. Çalışanların bir kısmı “evden/uzaktan çalışmaya”, bir kısmı “esnek çalışmaya” başlarken, bu süreçte işini kaybeden, ücretsiz izne çıkarılan çalışanlar da bulunmaktadır.

Çalışma mekânları pandemi koşulları göz önüne alınarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Çalışma mekânlarının -ofisler, buldukları binalar ve kentteki yer seçimleri- tarihsel gelişimi göz önünde bulundurulduğunda pandemi koşullarına ne kadar uyumlu oldukları süreçte tartışılmaya başlanmış, pandemi sona erdiğinde oluşacak çalışma mekânlarına dair çıkarımlar yapıla gelmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarında, şirketlerde ve firmalarda bu süreçte yoğunluğu azaltmak, sosyal etkileşimi en aza indirmek amacıyla mesai saatlerinde değişikliğe gidilmiş, mümkün olduğunca uzaktan çalışmayı destekleyici önlemler alınmış, ofisler pandemi koşullarına göre yeniden düzenlemiş ve çalışanlar uzaktan çalışmaya teşvik edilmiştir. Uzaktan çalışmaya geçerken en önemli kriter sosyal mesafeyi sağlamak olmuştur. “Bulaşmanın sosyal mekânsal bir süreç” olduğunu iddia eden Tekeli (2021: 3); ilişki kurmanın, kurulan ilişkinin sıklığının, ortamın özelliklerinin mekânda farklı yayılma örüntüsü yarattığını, bulaşma olgusunun ortaya konmasında insanın hareketlilik derecesinin en temel etken olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz pandemi koşulları sona erdiğinde de çalışma mekânlarına, çalışma şartlarına ilişkin süreçte oluşan değişikliklerin kalıcı olabileceği ve hatta daha radikal değişikliklerin de ortaya çıkacağı öngörülmüş, tartışmalar bu bağlamda şekillenmiştir.

Ülkeler herhangi bir bulaşıcı hastalık ihtimalinde ekonomilerinin bu süreçlerden etkilenme düzeylerini deneyimlerken, pandemi sürecinde dijitalleşmenin altyapısındaki ilerlemeleri de mecburi bir teste tabi tutmuşlardır ve bundan dolayı COVID-19 pandemisi sona erdiğinde de gelecekte artık çalışma mekânlarının farklılaşacağı, pandemi koşulları sonrası yeni normaller göz önünde bulundurularak yeniden tasarlanmak üzere değişeceği üzerinde durula gelinmiştir. Tarihte bu değişimlerin örnekleri oldukça fazladır. Örneğin Antoninus Vebası sürecinde Roma İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik koşullar Nil vadisinde tarımsal vergileri artırmaya kadar gitmiş, bu düzenleme ise beraberinde kente göçü hızlandırarak, kent mekânında değişimlere yol açmış, Japon çiçek hastalığı salgını yine

tarımsal üretimi aksatmış, kentlere göçü artırmıştır (Türk, Bingül ve Ak, 2020). Fakat salgın hastalıklar her dönem insanları etkilemeye devam etmiştir. Tarih içinde salgınlar sosyo-mekansal, ekonomik yapılarda farklılaşmayı beraberinde getirirken, yeni iş kollarının ve yeni çalışma mekânlarını ortaya çıkarmışlardır.

Dünya nüfusun %54'ünün kentlerde yaşadığı günümüzde (BM, 2019), kentsel yoğunluğun hızla arttığı, ekonomik aktivitelerin kentlerde toplandığı göz önünde bulundurulduğunda kentlerin pandemi sürecinden en çok etkilenen yerler olacağı ve radikal değişimlerin yaşanacağını öngörmek zor olmamıştır. Başlangıçta kentlere göçü zorunlu kılan salgınlar, daha sonra kentsel mekânların planlarında ve tasarımlarında köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Örneğin 19. yüzyılda bütün dünyayı etkisi altına alan kolera ve veba salgınları bu değişimlerin yaşandığı kentleri ve mimari yapıları şekillendirmekte etkili olmuş salgınlardır. Tekeli (2021:10) modern şehir planlama ilkelerinin sağlık odaklı kurulmasında sanayi devriminin yarattığı düşük yaşam standartlarının ve kolera pandemilerinin etkili olduğu iddia etmiştir. COVID-19 pandemisi ise küresel bilgi toplumuna evrilen, fordist üretimin terkedildiği, post-modern düşünüş biçiminin yerleştiği bir yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kent nüfusunun toplam nüfusun yarısından fazla olduğu, küresel kent denilen kavramların ortaya çıktığı bu yüzyılda iletişim ve bilgisayar teknolojileri bütün bu kentleri birbirine bağlamakla kalmamış, herhangi bir kentte ortaya çıkan salgın hastalık hiç olmadığı kadar hızlı yayılmış ve COVID-19 pandemisi ile bütün dünya bu salgın hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte yaşam pratikleri, gündelik alışkanlıklar, sosyal ilişkiler, çalışma ilişkileri ve koşulları büyük bir değişimin öznesi olmuştur. Çalışma mekânlarının tasarlanması da bu değişimlerin etkisinde kalmış ve dönem dönem farklılaşmış, bu farklılaşmalar kent mekânını ve mimari yapıları da hızla etkisi altına almıştır. Bu bağlamda, değişen sosyo-mekansal ve ekonomik şartlar altında ofis kavramının ortaya çıkması, çalışma mekânlarının yaşam alanlarından ayrılıp bağımsız binalarda yer seçmesi, teknolojik gelişmeler ve inşaat sektöründeki yeniliklerin getirdiği bina ve ofis kavramları, kentlerin içinde çalışma mekânlarının yer seçimi, kentsel gelişme tartışmalarının odağı olmuştur.

Sosyal mesafeyi, izolasyonu ve karantınayı bir zorunluluk olarak hayatımıza sokan COVID-19 pandemisi kent planlamada ve mimari tasarımlarda pandemi koşullarına uygun değişiklikleri ve hastalığın yayılmasını azaltacak şekilde özellikle çalışma mekânlarında yeni düzenlemeleri süreç henüz devam ederken beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, tarihsel süreçlerde çalışma mekânlarının yapısal dönüşümlerinden yola çıkarak, COVID-19 pandemisi sürecinde çalışma mekânlarına yönelik uygulama ve düzenlemeleri tartışmak, gelecekte çalışma mekânlarının nasıl olacağına dair bir fikir ortaya koyarken, çalışma mekânlarının mimari ölçekte ve kent ölçeğinde neler getireceği, nasıl bir değişime maruz kalacağına odaklanmaktır. Bu bağlamda çalışma mekânlarının kentsel ve mimari ölçekte ofis ölçeğinde, bina ve kentsel ölçekte nasıl dönüştüğü, dijitalleşmenin, teknolojik gelişmelerin getirdiği uzaktan çalışma pratiklerinin pandemi koşulları altında nasıl test edildiğinin ve pandemi süreci sonrasında çalışma mekânlarında öngörülen değişiklikleri tartışmak amaçlanmıştır.

1. ÇALIŞMA MEKÂN LARI VE KENTSEL VE MİMARİ GELİŞMELER

17. ve 18. yüzyılda çalışma mekânı olarak tasarlanmış modern anlamda ofisler henüz ortaya çıkmamıştır. Kahvenin Avrupa’da yaygın olarak tüketilmeye başladığı ve kahvehanelerin birahanelerin yerini almaya başladığı dönemde birçok meslek erbabı kahvehaneleri bir nevi ofis gibi kullanmış, kiralık sabit bölmeleri bulunan kahvehaneler ortaya çıkmıştır. Bu dönem kahvehaneler edebiyattan, gazeteciliğe birçok farklı mesleğe tabii kimsenin çalışma alanı olarak da hizmet etmiştir (Schivelbusch, 2012: 56, 57). 17. yüzyıl başında Londra’da açılan ünlü Lloyd’s Coffeehouse özellikle gemicilik sektöründen insanların; kaptan, armatör, sigorta ajanları, tüccarları vs. uğrak mekânı halini almıştır. İnsanların bilgi almak, iş yapmak için sürekli uğradıkları bir mekâna evrilen Lloyd’s, kahvehane karakterini ve işlevini yitirerek dünyanın en önemli sigorta şirketine dönüşmüş ve nihayet 18. yüzyıl sonunda Lloyd’s bir sigorta borsası olarak Royal Exchange’e taşınarak bir ofis binasına sahip olmuştur (Schivelbusch, 2012: 62). Buna ek olarak 18. yüzyılın ilk yarısında Londra’da Deniz Kuvvetleri Ofisi (The Admiralty Office) kraliyet donanmasının evrak işlerinin yapıldığı bina da ilk ofis örnekleri arasındadır (Schivelbusch, 2012: 62). Bu dönem tasarlanan ofislerin kişilerin dikkatini çalışmalarında tutmaları için izole alanlar olmalarına odaklanılmıştır. Genel olarak ise 19. yüzyıla kadar ofis binalarının kahvehane ve konut alanlarında ya da konut ile aynı mahallede sıkışık kaldığı, ekonomik koşulların da ayrı bir çalışma mekânı yaratmayı zorunlu kılmadığı görülmüştür (Scognamillo, 1991).

Telgraf, telefon, daktilo gibi teknolojik gelişmelerle beraber çeşitli iş birimleri arasında koordinasyonun mümkün hale gelmesi, fabrika ve ofis kavramının ayrışmasını gündeme getirmiştir. Bu ayrışma kamu ve özel sektörde ofis ihtiyacını oluşturmuştur. Fakat modern anlamda çalışma mekânlarının ortaya çıkması neredeyse 19. yüzyıl sonlarını bulmuş ve dönemin ekonomik, politik ve sosyo-mekânsal koşullarına bağlı olarak birçok dönüşümden geçmiştir. 1990’larda çalışma mekânlarına ilişkin değerlendirmelerinde Duffy (1992 akt. Eker, 2002: 13), ofislerin kent mekânlarında yer seçimlerini dönemleyerek incelemiş ve bunları “ev mekânları dönemi, (1849-1864); gökdelen kâğıt fabrikaları, (1894-1904); ortak kontrol dönemi, (1954-1963); endüstriyel demokrasi dönemi, (1973 ve sonrası)” olmak üzere dörde ayırmıştır.

Tarihsel olarak ofislerin iç mekân kurgularının değişimine bakarsak; 18. ve 19. yüzyılda Taylorizmin en yüksek verim, en az maliyet üzerine kurguladığı ekonomik büyüme modeli çalışma mekânlarını da etkilemiş, ortaya yüzlerce çalışanın aynı mekânda, yan yana çalıştığı ve sürekli izlendiği ofisleri, 1950’lerde çalışanları birbirinden ayıran küçük bireysel ofisleri, 1960’lı yıllarda sosyalleşmenin öneminin artması ile Taylorizmdeki gibi katı kurallara, yan yana dizilmelere sahip olmasa da gözetleme ve denetlemeyi beraberinde taşımasa da çalışma mekânları yöneticiler ile çalışanların bir arada olduğu açık ofisleri, 1980’ler ise halen açık ofislerde çalışıldığı fakat kişilerin kübik hücrelere bölünmüş görece ayrışmayı sağlayan ofisleri ortaya çıkarmıştır (Köse Doğan, 2008). Harris’in (1991) işlev ve mimari açıdan sınıflandırmasını yaptığı “kapalı (geleneksel) düzen, açık yerleşme sistemi ve karma düzen”

ofisler dönem dönem kullanılmış ve sosyo-mekânsal ve ekonomik şartlar doğrultusunda değişip dönüşmüştür.

Çalışma mekânlarının iç kurgusu bu şekilde bir dönüşüm geçirirken, bina mimarisi ve kentsel ölçekte dönüşümü ise yine teknolojik, sosyo-mekânsal ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda gerçekleşmiştir. 19. yüzyıla kadar binaların yola bakan cephelerinin alt katları ofis olarak kullanılırken, üst katlar konut olarak kullanılmaya devam edilmiş, bazı şartlarda apartman katları da ofise dönüştürülmüştür (Aykol, 1997). Dökmeci, Dülgeroğlu ve Berköz (1993) çalışma mekânları ve konutların aynı mahallede yer almasının kişilerin mobilitelerini de etkilediğini, tarihsel düzlemde yaşam alanlarında, konutlarda ve konut mahallelerinde faaliyet gösteren çalışma mekânlarının bu alanlardan ayrılmaya ve farklılaşmaya başlaması ile ancak insanların da yaşadıkları semtlerden başka yerlerde çalışma fırsatı yakaladıklarını iddia etmişlerdir. Konut ve çalışma mekânlarının aynı mahallelerde yer alması 24 saat yaşayan mekânların kurgulanmasını da sağlarken, çalışma mekânlarının gökdelenlere taşındığı dönemlerde gece yaşamayan kentsel bölgeler ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın sonlarında konut alanlarından ayrılmaya başlayan çalışma mekânları asansör kullanımının yaygınlaşması ile beraber bambaşka bir değişimin parçası olmuştur. Asansör kullanımının yaygınlaşması ile dikey mimarinin önündeki en önemli engel ortadan kalkmış ve 1892'de Masonic Temple binası 22 kat ve yaklaşık 90 metre yükseklikle dönemin en yüksek yapısı olarak tarihe geçmiştir (Al-Kodmany, 2015). Mumford (1961: 548) kentlerin fiziksel büyümelerinin önündeki en önemli engellerden birisini kentsel arazinin sınırlı olmasına, diğerini ise ulaşım maliyetlerinin yüksek olmasına bağlar. Asansörlerin yaygın kullanımı ile yükseklik sorunu aşılrken, bunun bir ürünü olan gökdelenlerle ise sınırlı arazi varlığı dikey büyüme ile saf dışı edilir ve otomobilin yaygın kullanımı ile de ulaşım sorunu çözülmüş olur. Bir diğer deyişle, gökdelenlerin yüksekliklerinin önündeki engel asansör ile kalkarken; kentlerin büyümesinin önündeki engeller de teknolojik gelişmelerin mümkün kıldığı gökdelenler ve otomobil ile ortadan kalkmıştır. İlk kez Amerika'da başlayan gökdelen mimarisi ve oluşturulan çalışma mekânları artık dünyanın her yerinde görülmeye başlanmış, yükseklik adeta bir yarış halini almıştır (Al-Kodmany, 2015). Modern ve prestijli gökdelenlerden ofis seçmek önemli bir kıstas halini alırken, iş merkezleri bu bağlamda yükseklik kriterinde birbiri ile yarış halinde olan gökdelenlerin kümelenildiği mekânlardan yer seçimini tercih etmişlerdir. Gökdelenlerin kentlerde yayılması ile beraber ofisler özel, yarı özel ve sosyal alanlarla desteklenerek tasarlanmaya başlanmıştır. Çalışanların bir araya gelebildiği mutfak, kafe, kantin, yemekhane gibi alanlar kişisel ofislerle dengede tutulmaya çalışılmıştır. Bu ofislerin en bilinenlerinden birisi Frank Lloyd Wright tarafından 1930'larda The Johnson Wax şirketinin ofisi olmuştur (Öymen, 1989).

20. yüzyıl ofis ve konut fonksiyonlarının keskin olarak ayrıldığı, buna koşut olarak kent mekânının bu ayrıma göre planlandığı ve mimarinin bu bağlamda çözümler ürettiği bir yüzyıl olurken 21. yüzyılın başları bilgi toplumuna geçiş, teknolojik ilerlemenin getirdiği yenilikler, post-modern mimari ile çalışma mekânları da evrilmeye devam etmiştir. Küreselleşme, teknolojik gelişmeler, ulus ötesi şirketlerin prestij arayışları gibi faktörler sadece ofisleri şekillendirmekle kalmamış, kentsel

mekânı da etkilemiştir. Küreselleşme ile kent mekânı sermayenin kendini yeniden ürettiği bir metaya dönüşürken, yerli ve yabancı sermaye sahipleri kentlerde yeni bir çevre oluşturan gökdelenlerden ofis seçmiş, kentleri bu yönde bir gelişmeye zorlamışlardır. Bu hızlı büyüme sürecinde kentlerde alt merkezler, merkezi iş alanları olarak ortaya çıkarken; bu alanlarda ulaşımın yoğunluğu, rantın yüksekliği gibi meseleler uzunca bir süre tartışılmalıdır (Kubat, 1990). Dolayısıyla küreselleşme ile beraber ulusal, uluslararası, çok uluslu, ulus ötesi şirketler güvenlik, konfor, altyapı ve ulaşım ihtiyaçlarını karşılayacak ofisleri gökdelenlerde bulurken; sermayenin bir yerde toplanması, kentleşme hızı, kentsel rantın artması, teknolojik gelişmeler de gökdelenleri önemli kentsel yapılar olarak öne çıkarmıştır. Ford (1992) gökdelenlerde ofis sahibi olmanın şirketler için bir saygınlık ögesi olduğuna, gökdelenlerde yer seçen şirketlerin iş dünyasında daha başarılı olacağı anlamına geldiğine dikkat çekmiştir. Bu da beraberinde gökdelen yapmayı ve gökdelenlerden ofis seçmeyi dengede tutan bir arz-talep eğrisini de beraberinde getirmiştir (Mitchell, 1997). Değişen post-modern mimari akımlarla gökdelenler de farklılaşmış, özgün mimari çözümlerinin yanı sıra sivri kuleli, oval, asimetric, amorf vb. değişik yapılar ortaya çıkmıştır (Ford, 1992). Kuzey Amerika'da başlayıp, bütün dünyayı ama daha çok Asya'yı etkileyen gökdelenlerden ofis seçme trendi, Kuzey Avrupa'da farklı bir yönelim göstermiştir. Kentsel gelişimi, tarihi, ekonomik ve politik koşulları farklı olan Kuzey Avrupa ülkelerinde gökdelenler kabul görmemiş, şehrin periferisinde yatay gelişen, serbest bir yerleşmenin baz alındığı, doğal olarak havalandırılan ve aydınlatılan çalışanların isteklerinin, ihtiyaçlarının ve tercihlerinin öne çıktığı yapılar daha çok tercih edilmiştir (Duffy, 1997).

Türkiye özelinde ise şartlar ve tarihsel süreç dünyadaki eğilimleri geriden takip etmektedir. 1990lı yıllara kadar küçük ölçekli şirketler ofis ihtiyaçlarını apartman daireleri veya iş hanları ile karşılarken yasal düzenlemeler, gelişen yapı teknikleri ve inşaat sektöründeki dönüşümlere bağlı olarak hızla kentleri değiştiren dikey mimari, gökdelenler, ikonik yapıların şirketlerin ofis seçiminde tercih edilmesi ile özellikle metropollerde gökdelenlerin yapılaşmasına olanak sağlanmıştır. Bu süreçte modern ofis binalarına ihtiyaç duyulması özellikle İstanbul'da modern kent merkezinin yerini kentin farklı bölgelerinde oluşan alt merkezler ve o alanlarda yükselen gökdelenlere almıştır (Şengezer, Evren, Ökten ve Som, 2009). Birçok altyapı ve ulaşım yatırımını mecburi kılan bu gelişme kentlerin desantralizasyonunu farklı bir boyuta taşımış, kentlerde yönetim ve ticaret merkezleri ayrılmaya, ikincil üçüncül merkezler oluşmaya başlamıştır.

20. yüzyıl sonları ve 21. yüzyıl başında çalışma mekânlarında daha somut değişimler gerçekleşmiştir. 1980'lere kadar çalışma mekânlarında mekânın iç mimarisi ve binanın mimarisi bağımlı yapılar olarak gelişmemiş, fakat son dönemlerde ilerleyen teknolojilerle beraber özellikle kişisel bilgisayarların yaygın kullanımı ve buna bağlı olarak gelişen akıllı bina kavramı ile bu bağımsızlık yerini bütüncül bir anlayışa bırakmak durumunda kalmıştır (Harrison, Wheeler ve Whitehead, 2003). Gelişen ve değişen bilgisayar ve iletişim teknolojileri işyeri kavramının keskin sınırlarını ortadan kaldırmaya başlarken, ihtiyaç duyulan yapıların farklılaşmaya başlayacağı öngörülmüştür. 19. ve 20. yüzyılda kentte sayıları hızla artan ofis binaları sadece binanın yapım sürecinde değil, ofislerin kullanım sürecinde de

çok büyük miktarda enerji tüketimine sebep olmuşlardır. Dupre (1996), ekonomik olmayan bu yapıların, gelişen teknoloji ve ihtiyaç duyulan çalışma mekânlarına cevap veremeyeceği göz önünde bulundurulursa yakın gelecekte daha az tercih edileceklerini iddia etmiştir. Son dönemde özellikle sürdürülebilir ofis binaları, yeşille iç içe mekân arayışları, yatay mimari şeklinde gelişen yapılarla yeni ofis binaları bu döneme tepki niteliğinde yorumlanmış, geçmişi gelişmiş teknolojilere dayanan gökdelenlerin, geleceğinin de yine teknolojik ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda şekilleneceği savlanmıştır (Duru, 2001). Mitchell'e (1997: 1) göre ise "Sanayi devrimi gökdelenleri hayatımızın bir parçası yaparken, dijital devrim gökdelenleri (neredeyse) modası geçmiş hale getirmiştir". Amerika'da gökdelen döneminin artık sona ereceğine dair kimi işaretleri büyük şirketler ofis seçimleri ile de vermişlerdir. Ford ve Chrysler, Nike, Microsoft gibi uluslararası alanda etkin olan şirketlerin kent dışında, yeşil alanla bütünleşen, küçük ölçekli çalışma mekânlarını tercih ediyor oluşları bu gelişmeler doğrultusunda değerlendirilmiştir (Duru, 2001: 19). Çalışma mekânları artık etrafı dört duvarla çevrili ofis anlayışının ötesine geçmiş, anın şartları doğrultusunda herhangi bir mekân, teknolojik şartlar sağlandığı, gerekli ağlara bağlanıldığı sürece çalışma mekânı olarak kullanılmış ve bu bağlamda yeni ofislerin hem açık hem kapalı mekanlara evrileceği öngörülmüştür (Hascher vd., 2002). Marmot ve Elen (2000) çalışma mekânı kavramının daha esnek bir yapıya dönüştüğünü camla ya da duvarla çevrili alanların ötesinde çalışma mekânını, herhangi bir yerde kullanılan dizüstü bilgisayar, cep telefonu ya da tablet olarak tanımlamışlardır. Teknolojinin gelişimi, taşınabilir bilgisayarların kullanımının yaygınlaşması ile daha esnek ofis tasarımları ortaya çıkmıştır. Hareketliliği, bir aradalığı, çalışma, dinlenme, eğlence ve sosyalleşmeyi olanaklı kılan tesislerle tasarlanmış ofisler öne çıkmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak verimliliği ve etkinliği sabit çalışma mekânı olmadan da korumak adına; hot-desking denilen paylaşımlı çalışma mekânları, hotelling adı verilen çalışma mekânı modelleri yaratılmıştır (Worthington,1997). Sadece iş yapılan ofislerden ibaret algılanan çalışma mekânları artık sosyal aktivitelerin, doğayla iç içe olunan mekânların olduğu yerlere evrilirken, çalışma mekânlarının bir sosyal ortam olarak tasarlanması gerektiği ve fakat gerekli durumlarda çalışanlara özel mekanlar sunabilecek imkânları olan yerler olması gerektiği sıkça tartışılmıştır (Harrison vd., 2003).

2. UZAKTAN ÇALIŞMANIN SOSYO-MEKÂNSALLIĞI

21. yüzyıl ekonomisinin, yeni ekonomi de denilen olgunun en temel meselesinin dijitalleşme, bilgi üretimine dayalı araştırma geliştirme faaliyetleri ve küreselleşme (Kurt, 2004) olduğu göz önüne alındığında pandemi süreci ile kurum ve kuruluşların, şirketlerin, firmaların bu yeni ekonomi ile ne kadar entegre olabildiği de test edilmiştir. Birçok şirket ve firmanın, neredeyse bütün kamu kurum kuruluşlarının e-devlet ile başlayan süreçte dijitalleştiği, çalışma mekânlarının çalışanların ihtiyaçlarına göre şekillendiği, esnek hale geldiği ve uzaktan çalışma seçenekleri ile çalışanların mobilitesinin artırılarak küresel bir toplum vaadine giden süreç pandemi koşulları altında hızlanmıştır. Bununla birlikte uzun zamandır altyapısı şekillendirilmeye ve güçlendirilmeye çalışılan dijitalleşme süreci de sistemin dışarıdan denenmesini mümkün hale getirmiştir. Bir diğer deyişle; teknoloji, iletişim, ulaşımda

yaşanan hızlı gelişmeler ve küreselleşme, 21. yüzyılda daha esnek bir çalışma modeli ve mekânını mümkün kılarken, COVID-19 pandemisi ile bu esneklik bir nevi zorunluluğa dönüşmüş; sosyal mesafe, sosyal izolasyon beraberinde esnek çalışmayı, evden ya da uzaktan çalışmayı kamu kurumları ve birçok şirketin gündemine getirmiştir. Normal çalışma rutinleri bozulurken henüz denemeleri yapılan online, evden ya da uzaktan çalışmaya sert ve ani bir geçiş yaşanmıştır. Toplantıların internet ortamına taşınması ile googlemeet, zoom gibi platformlar toplantı salonlarının yerini alırken, evden çalışma da iş hayatının doğal bir parçası haline almıştır. COVID-19 pandemisi öncesi her ne kadar küçük ölçekte ve birkaç firma tarafından denense de uzaktan çalışma, işverenin çalışan üzerindeki kısmi kontrolünü ortadan kaldıracağı hissini verdiği ve düzensizlik olarak algılandığı için genel olarak önyargılı yaklaşmıştır (Becker, 2004).

Gartner anket sonuçlarına göre COVID-19 pandemisi ortaya çıktıktan hemen sonra erken dönemde şirketlerin neredeyse yarısı ve çalışanların ise %80'i evden çalışmaya başlarken; uzun vadede pandemi sonrasında da şirketlerin %74'ü uzaktan çalışma modelinin kalıcı hale getirileceğine yönelik çalışmalar yapıldığını vurgulamıştır (Kniffin, 2020). 2020 yılı Ekim ayında Amazon ve Microsoft, Facebook, Spotify ve Google 2020 sonuna, MasterCard çalışanların dönmeye hazır hissedene, Royal Bank of Scotland Eylül sonuna kadar evden çalışma seçeneği sunmuş; Twitter personelinin tercihi doğrultusunda sürekli evden çalışma, WPP ofise gönüllülük esasına ve esnek bir şekilde ofise dönüşü uygularken, Barclays 70 bin personelini evden çalıştırmış, 2021 itibarıyla ise Microsoft, Twitter, Square, Facebook, Google, Spotify, Box, PSA Group uzaktan çalışmanın pandemi sonrasında da devam edeceğini duyurmuştur (Denizaltı, 2021).

Türkiye'de salgının ilk kez görülmesinin hemen ardından kamu kurum ve kuruluşları esnek çalışma sistemine geçerken; belli bir yaşın üzerindeki çalışanların, kronik rahatsızlığı olanların, hamilelerin ve engellilerin ise bu süreci evlerinde geçirmelerine, diğer çalışanların ise dönüşümlü olarak ofiste çalışmalarına karar verilmiştir. Salgının seyrine göre değişen çalışma biçimleri halen esnek çalışma olarak devam etmekte, işlerin evden takibi sağlanmaya çalışılmıştır. Akbank pandemi sonrasında da esnek çalışmanın kalıcı hale geleceğini, çalışanların %52'si uzaktan, %36'sı hibrit düzende ve %12'si ise ofisten çalışacak şekilde bir düzenleme yaptığını açıklamış (Anapa, nd); Koç Holding de pandemi sonrası 35 bin çalışanı için uzaktan çalışmanın kalıcı hale getirileceğini duyurmuştur (Karahana, 2021).

Bu süreçte, kamusal alan olan çalışma mekânları yeni bir inşa sürecine girmiştir. Uzaktan çalışma, çalışmanın mekânsal boyutunu kamusal alandan özel alana taşıırken çalışma alanına getirdiği esneklikle bir anlamda çalışma mekânlarında yer seçiminin önemini de ortadan kaldırmıştır. Mekân kısıtı kısmen yok olmuş, dünyanın herhangi bir yerinden çalışmanın yürütülmesinin mümkünlüğü sağlanmıştır. Bununla birlikte ofiste çalışmayı dönem dönem de olsa gerekli kılan iş yerlerinde ofis tasarımlarında açık ofis, tek kişilik odalar, çalışma ortamlarının kullanımı, sosyal mesafenin sağlanması, havalandırma gibi konular birçok mekânsal tartışmanın odağı haline almıştır. Çalışma mekânlarının dönüşümü açısından mimari ölçekte ve kent ölçeğinde fırsatları ve riskleri beraberinde getiren yeni bir döneme

girilmiştir. Çalışma mekânlarının şartları ve bu şartların nasıl dönüşeceğini, eskiye dönüşün mümkün olup olmadığını tartışmak, geçmekte olduğumuz dönemi doğru kavramak açısından önemli olmuştur.

3. PANDEMİ SONRASI ÇALIŞMA MEKÂNLARINI TARTIŞMAK

COVID-19 pandemi süreci sona erdiğinde de uzaktan çalışmanın kalıcı olacağı, çalışma mekânlarının kısmen evlere veya kişilerin tercihleri doğrultusunda çalışmak isteyecekleri herhangi bir mekâna taşınacağına dair yoğun tartışmalar devam etmektedir. Çalışma mekânlarının evlere çekilmesi, evin iç mekânını, mevcut çalışma mekânlarının dönüşümünü ve aynı zamanda kentsel büyümeyi, altyapıyı ve ulaşımı da etkileyecek önemli değişiklikleri barındırmaktadır. Çalışanların trafikte kaybettikleri zaman göz önünde bulundurulduğunda, yürünebilir kentler tasarlamak için gerekli koşullar da oluşmaktadır. Özellikle uzaktan çalışma -her ne kadar farklı lokasyonlardan çalışma henüz mümkün olmasa da- ulaşım maliyetlerini azaltmak açısından önemli bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da çalışma mekânlarını, iş kollarını, çalışma biçimlerini geleneksel düşünme biçimlerimizden çıkararak tekrar gözden geçirmemizi gerekli kılmaktadır. İş yapmak, çalışmak kavramı artık sabit bir mekân olarak ofis kavramından kısmen bağımsızlaşmaya başlamaktadır.

Diğer bir deyişle uzaktan çalışma imkânlarının yaygınlaşmasının beraberinde kentte ve mimaride farklı çözümler getireceğine dair öngörüler mevcuttur. Sürdürülebilir olmayan, prestij sembolü, pahalı; bina, gökdelen ve ofislerin yerini farklı tür çalışma mekânlarının alacağı, bu bağlamda ofislerin de farklı mimari çözümlere ihtiyaç duyduğu görüşleri sıkça vurgulanmaktadır. Şık ofis tasarımlarına, detaylandırılmış cephe düzenlemelerine, ikonik binalara duyulan ihtiyacın azalacağına dair yorumlar da gündemdedir. Çalışma mekânlarının sosyal mesafeyi gözetecek şekilde yeniden tasarlanması, açık ofislerden vazgeçilmesi, bütün çalışanlara ayrı bir çalışma mekânı tahsis edilemese de yoğunluğun azaltılması, camların açılabilmesi, doğal havalandırmanın olduğu binalar tercih edilmesi gibi kalıcı bir etki yapması beklenmektedir. Bununla birlikte salgın sonrasında salgın sürecindeki çalışma şartları kalıcı hale gelirse kentlerin desantralizasyonunun hızlanacağını öngörmek mümkündür.

Bununla birlikte bu çıkarımlar ve öngörüler bütün sektörleri ve çalışma biçimlerini kapsamayan genelleştirici özelliklere sahiptir. Çalışma mekânları, bilgi teknolojileri ofisleri ile kısıtlı olsaydı bile bu çıkarım insanın sosyal bir varlık olduğu, iş yapma sürecinde de bu sosyalliğin öne çıktığını göz ardı eden bir yorumdan ibaret olurdu. İnternet üzerinden yürütülen toplantıların, evlerden çalışmanın bir zorunluluğun sonucu olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda yüz yüze kurulan ilişkilerin mümkün olan şartlarda tekrar kurulmak isteneceği bunun getirdiği kalite, güven ve sosyalliğin iş hayatındaki önemi yok sayılamaz. Süreç hali hazırda devam ederken bile çalışma mekânlarına bağımlılık tamamen ortadan kalkmamıştır. Tıp alanında bulunacak aşı, tedavi gibi çözümler gündemde iken, mühendislik ve mimari çözümlerle eskiye başka tür bir dönüş yaşanabilmesi de olanaklıdır. Her ne kadar uzaktan çalışma birçok açıdan cazip görünse ve hatta bazı iş kollarında uzaktan çalışmak mümkün ve kalıcı hale gelse bile kamu kurum ve kuruluşları ya da farklı sektörler göz önüne alındığında benzer bir esnekliğe geçiş, işlerin devamlılığı bağlamında mümkün olmayabilir. Bu bağlamda belli bir

çalışma mekânına duyulan ihtiyaç bir anda ortadan kalkmayabilir. Artık uzaktan çalışmanın kalıcı hale geleceği, çalışma mekânlarına ihtiyaç kalmadığı gibi öngörüler çalışma mekânlarını sadece teknik ve bilimsel ilerlemelerin oluşturduğu mekânlar olmakla sınırlarken; beraberinde kent mekânının her parçasının taşıdığı sosyo-mekânsallığı göz ardı etme riskini beraberinde getiren bir yoruma dönüşmektedir.

Çalışmak, çalışma ilişkileri, iş ortaklıkları, çalışma arkadaşlıkları insanın sosyal tarafını besleyen bir olgudur. Sosyal ilişkiler, işin öğrenilmesi, bilgi paylaşımı, oluşturulan güven ortamı çalışmanın kendini yeniden üreten olgularındır da aynı zamanda. Çalışma mekânı bu anlamda sadece iş yapılan bir alan değildir. Eğer çalışma mekânları teknolojinin sınırları içinde ve çalışma eylemi ile kısıtlanmış alanlar olsalardı dolaşım alanlarının, toplantı salonu fuayelerinin; çay, kahve, sigara içilen dinlenme odalarının işlevselliği tartışmaya açık hale gelirdi. Bütün bu temasların yaşanmadığı, çalışanların hiçbir iletişiminin olmadığı varsayılsaydı eğer, fabrika-ofis ayrımı gerekli olmazdı ya da ofisler hiçbir değişim ve dönüşüm geçirmezdi.

Bu sebeple de pandemi sonrasında çalışma mekânları belli değişimlerin öznesi olacaktır elbette, belki birçok kurum, kuruluş, şirket uzaktan çalışmayı kalıcı hale de getirecektir fakat bu tam anlamıyla ofissiz, çalışma mekânı olmayan bir geleceğe işaret edecektir demek için henüz çok erkendir.

SONUÇ

COVID-19 salgınında dünya; tedavisini bilmediği, aşısını da uzunca bir süre bulamadığı, sosyal ortamlarda bulaşıcılığı oldukça yüksek bir hastalıkla karşı karşıya kalmış; bu süreçte hastalığa çözüm bulmanın, aşı geliştirmenin önemesinin yanı sıra kamusal çözümler getirmenin elzem olduğu bir süreç deneyimlemiştir. COVID-19 sürecinde sosyal ve kamusal alan olan çalışma mekânları değişimlere uğramıştır. İş yerlerinde zorunluluğa dönüşen sosyal mesafe, her kıtadan milyonlarca çalışanı evlerinden çalışmak zorunda bırakmıştır. COVID-19 öncesi teknolojik gelişmelerin temellerini attığı dijitalleşme ile uzaktan çalışma mümkün olabilmiş; video konferanslar, çalışan ilişkilerinin farklılaşması, dönüşümlü çalışma gibi yenilikler çalışma mekânlarında değişimi ortaya çıkarmıştır. Uzaktan çalışma ile firmalar altyapılarını test etme imkânı yakalamış, yeni koşullara uyum sağlayabilenler bu süreçten kazançlı çıkmıştır. Evden çalışma hem çalışanlar hem de işverenler için cazip bir seçenek olarak ortaya çıkarken, birçok şirket önceden önyargılı yaklaşılan evden çalışma uygulamasını geçici bir çözüm olarak değil, pandemi sonrasında da devam edecek bir uygulama olarak düşünmeye başlamıştır. Bu da gelecekte çalışma mekânları ve iş modelleri hakkında birçok alanda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Kent ve mimari ölçekte ortaya çıkacak değişiklikler bu bağlamda tartışılmaktadır. Bununla beraber insanın sosyal bir varlık olduğu, çalışmanın ise bu sosyalliği beslediği ve bu anlamda çalışmanın mekândan tamamen bağımsızlaşması yerine farklı tasarımların ve çözümlerin doğrultusunda yeni çalışma mekânlarının ortaya çıkacağı iddia edilmiştir.

Finansal Destek:	Yok
Çıkar Çatışması:	Yok
Etik Kurul Onayı:	Yok

KAYNAKÇA

- Al-Kodmany, K. (2015). Tall Buildings and Elevators: A Review of Recent Technological Advances. *Buildings*, 5(3), 1070–1104. doi: 10.3390/buildings5031070
- Anapa, P. (n.d.). Pandemi Sürecinde İş Hayatında Uzaktan Çalışmaya Geçiş “Akbank Deneyimi”. *HR Dergi*.
- Aykol, E. (1997) Büro Yapılarında Kullanıcı Gereksinimlerinin Mekân Tasarımına Etkilerinin İrdelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Becker, F., (2004). *Offices at Work, Uncommon Workspace Strategies that Add Value and Improve Performance*, Jossey-Bass Business & Management Series
- Denizaltı, S. (2021, January 27). Uzaktan çalışma kalıcı hale getiriliyor: Örgütlenmenin toprağı zayıflar. *Birgün*.
- Diamond, J., ve İnce, Ü. (2002). *Tüfek, mikrop ve çelik*. Ankara: TÜBİTAK.
- Duffy F., (1997). *The New Office*, Conran Octopus Limited, London
- Duffy, F., ve Wankum, A. (1971). *Office landscaping*. London: Anbar.
- Duru, B. (2001). *Gökdelenler ve Kent*, Prof. Dr. Cevat Geray'a Armağan, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara, 2001, s.331-362.
- Dökmeci, V., Dülgeroğlu, Y., ve Berköz, L. (1993), *İstanbul Şehir Merkezi Transformasyonu ve Büro Binaları*, Literatür Kitabevi, İstanbul.
- Eker, M. (2002). *Ofis Mobilyasında Değişen Tasarım Kriterleri*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü. Endüstri Ürünleri Tasarımı Ana Sanat Dalı.
- Ford, Larry R., “Reading the Skylines of American Cities”, *Geographical Review*, April 1992, Vol. 82, No 2, s.180-201.
- Harper, J. (2020, May 22). Koronavirüs: Esnek çalışma, iş hayatının 'yeni normal' olabilir mi? *BBC*.
- Harris, D. (1991) *Planning and Designing the Office Environment*, NY: Times Publishing.
- Harrison, A., Wheeler, P. and Whitehead, C. (2003), *The Distributed Workplace: Sustainable Work Environments*, Routledge, London.
- Hascher, R., Jeska, S. ve Klauck, B., (2002). *A Design Manuel Office Buildings*.13- 29,47-60
- Karahan, S. (2021, January 26). Uzaktan çalışma kalıcı hale geliyor. *Habertürk*.
- Kniffin, K. M., (2020), *COVID-19 and the Workplace: Implications, Issues, and Insights for Future Research and Action* American Psychological Association, Vol. 76, No. 1, 63–77 ISSN: 0003-066X <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000716>
- Köse Doğan, R. (2008) *Yönetici Bürolarında Mekân Örgütlemesi*, Doktora Tezi, Konya.
- Kurt, M., (2004), “Türkiye Ekonomisinin Kalkınma Sorunu İçin Bir Model Önerisi: Bilgi Temelli Kalkınma”
- Marmot, A., Eley, J., (2000). *Office Space Planning: Designing For Tomorrow’s Workplace*, McGraw-Hill
- Mitchell, William J., “Do We Still Need Skyscrapers?”, *Scientific American*, December 1997, Vol.277, No 6.
- Mumford, L. (1961). *The city in history: Its origins, its transformations, and its prospects*. Brantford, Ontario: W. Ross MacDonald School Resource Services Library.
- Öymen, E. (1989), “Dünden Yarına Ofis Tasarımı”, *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 65:130.
- Sine, W. D., & David, R. J. (2003). Environmental jolts, institutional change, and the creation of entrepreneurial opportunity in the U.S. electric power industry. *Research Policy*, 32, 185–207.

- Schivelbusch, W. (2012). *Keyif verici maddelerin tarihi cennet, tat ve mantık*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Scognamillo, G. (1991), "Ofislerin Sineması", *Age*, 148-149.
- Şengezer, B., Evren, Y., Ökten, A. N., Som, S.K., (2009). Who Gets 'What' in Cities? Questioning İstanbul's Skyscrapers. *Megaron*. 2009; 4(2): 71-78
- Tekeli, İ. (2021). Dünyanın Salgınlar ve Kentler Sarmalında Geldiği Nokta; COVID-19. Retrieved February 12, 2021, from <http://ilhantekelivakfi.org/wp-content/uploads/2020/05/Kent-ve-Salgın-Hastalıklar-COVID-19.pdf>
- Türk, A., Bingül, B., ve Ak, R. (2020). Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences 2020 Special Issue* 612-632
- Worthington, J., (1997). *Reinventing the Workplace*, Institute of Advanced Architectural Studies, The University of York, Oxford